

RESTÁS Attila¹:

„Vérnek mezeje ma az Istennek Anyaszentegyháza a mi édes nemzetünkben.”

Protestáns mártíromság egy kézíratos prédikációban
a Teleki-levéltárból (1675)²

*Abstract. “The Lord’s Holy Church Is a Field of Blood Today in
Our Beloved Nation.” Protestant Martyrdom in a Manuscript Sermon
from the Teleki Archives (1675)*

The sermon under scrutiny is found in the archival material of the Count Teleki of Szék family (P 658), kept in the National Archives of Hungary. It is not unknown to research, although it has mainly gained interest before as a source for the history of books and libraries. The 13 manuscript pages contain the date 1675 and the name of István Nemes, as well as reference to the Reformed College of Enyed/Aiud, but the author of the sermon is unidentified. The Biblical text used is the Song of Songs 2:2, and the topic is Protestant martyrdom. Similarly to other books of Protestant martyrdom (Foxe, Raabus, Crespín), it traces the persecution of the true Church from the Old Testament fratricide to his own time. It starts with the murder of Abel, going through

¹ Az MKI Klasszika-Filológiai Kutatóintézet tudományos munkatársa; e-mail: restas.attila@mki.gov.hu.

² A tanulmány megírásához szükséges forrásfeltárást támogatta a Reformáció Emlékbizottság; vö. RESTÁS Attila: *Prédikációk és orációk (17–18. század)*. Szakmai kutatási beszámoló (kézirat). <https://real.mtak.hu/72626/>.

the Egyptian captivity of the Jews, recalling the story of the prophets murdered by Jezebel, and the persecution of Christians under the Roman Empire, ultimately leading to the sacrifice of Christ. This list appears in a similar way with other authors of this decade of mourning too (Mihály Szöllősi, István Szőnyi Nagy); what is more, Szöllősi was Teleki's court pastor until 1674. The sermon connects the pain felt over the trial of the pastors and teachers condemned to the galleys, the fleeing of the Reformed College of Sárospatak, the seizure of Protestant churches, and the expulsion of several pastors with the grievances of "our beloved nation". Through this, the sermon is also a document of the political connections of the Transylvanian Reformed elite and the fugitives in Hungary, as well as the piety movements that underlie these connections.

Keywords: *Protestant martyrdom, persecutio decennalis, manuscript sermon, Reformation in Transylvania, 17th century*

Az elmúlt évtizedekben kiemelt figyelem irányult a protestáns mártíromság témájára a hazai irodalom- és egyháztörténeti kutatók részéről. Természetesen nem lehet azt mondani, hogy ezt megelőzően a gályarab-prédikátorok pere vagy a Habsburg-abszolutizmus protestáns egyházakat üldöző fellépése ne lett volna alaposan kutatott téma, azonban a közelmúltban egyrészt kutatócsoportok alakultak ennek a kérdéskörnek a tanulmányozására, másrészt megtörtént a hazai kutatások szinkronba hozása a külföldi eredményekkel, és megkezdődött e kutatások eszmetörténeti, antropológiai, narrációs szempontjainak érvényesítése a magyarországi és erdélyi források értelmezése során. A munka kezdetén Csorba Dávid még azt kellett megállapítsa, hogy a 17. század első feléből alig van adat a jelenségre: „Ha a kora újkori nemzetközi kálvinizmus eseteinek magyar megjelenítéseit vesszük számba (Cranmer mártírújsága, a Gusztáv Adolf-életrajz; egy-két Bloody Mary-exemplum Köleséri-művekben; Husz- és Prágai Jeromos-exemplum), nem túl bőséges listát találunk.”³ Mindezen persze alig lehet csodálkozni, hiszen a reformáció terjedését hazai tájainkon nem kísérték olyan véres üldözések, amelyek megtörténtek Nyugat-Európában, s amelyek megörökítését a német Ludwig Raab (1524–1592), az angol John Foxe (1516–1587), a francia Jean Crespin (1500–1572), a

³ CSORBA DÁVID (2012): Kora újkori kálvinista mártírműfajok magyar földön, In: *Studia Litteraria*. 51. (Protestáns mártírológia a kora újkorban). 3–4. 38.

bázei Heinrich Pantaleon (1522–1595) végezték el nagy terjedelmű, sokszor többkötetes műveikben, amelyek latin nyelven és számos anyanyelvi változatban is terjedtek, és népszerűek voltak szerte Európában.

Magát Szenci Molnár Albertet is foglalkoztatta egy magyar nyelvű „Martyrum könyvnek” a kinyomtatása, azaz fordítása, ami minden bizonnyal a fentiekhez hasonló, azokra támaszkodó martyrologium lehetett volna. Vásárhelyi Judit feltételezése szerint a fordítandó alapmű Crespiné lehetett – ez 8 kötet –, amelyet a szerző halála után az ugyancsak hugenotta menekült Simon Goulart egészített ki Genfben még 2 könyvvel, s így az igaz vallásért szenvedők sorát Husz Jánostól, illetve Wiclifől sorolja fel a mű a Szent Bertalan-éj mártírjaiig, majd a későbbi kiadások 1597-ig. Ennek a terjedelmes vállalkozásnak a német fordítását készítette el Paul Crocius, s talán ennek a magyarra fordítását várták volna el Szenci Molnártól is. Ez a hatalmas munka azonban veszélyeztethette volna Szenci Molnár másik vállalatát, a kálvini *Institutio* lefordítását, aki talán ezért halogatta a magyar változat elkészítését.⁴ Később Szőnyi Nagy István is készült egy mártírológiai kompendiumot kiadni, ami ugyancsak nem készült el, bár a *Mártírok Coronája* (1675) sajátos recepciója a fenti kálvinista és hugenotta munkáknak (ugyanis a saját üldöztetését is belefoglalja).⁵ Így az első magyar kiadású és magyar nyelvű mártírológiai kiadvány Szikszai György debreceni református lelkész 1789-ben megjelent *Mártírok oszlopa* című könyve lett. Ez a mű azonban annyiban tér el a fenti, 16–17. századi munkáktól, hogy az ókeresztény kor vértanúit sorolja fel, és „nem érinti a Kr. u. 4. századot követően történt, immár felekezetiileg is szétváló értelmezésű történeteket”.⁶

Tóth Zsombor monográfiájában az *invented tradition* Eric Hobsbawntól használt fogalmával írja le a reformátoroknak azt a legitimációs stratégiáját, hogy védekezzenek az eretnokség vádjá ellen, hogy folyamatosságot találjanak saját koruk és az ókeresztény

⁴ P. VÁSÁRHELYI Judit (2012): Szenci Molnár Albert meg nem valósult Martyrologium-fordítása, In: *Studia Litteraria*. 51. (*Protestáns mártírológia a kora újkorban*) 3–4. 113., 121.

⁵ TÓTH Zsombor (2023): *A hosszú reformáció jegyében. Vallási perzekúció és tanúságtétel a református irodalmi hagyományban a gyászévtizedtől 1800-ig*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont ITI. 181., 192.

⁶ CSORBA (2012), 43–44. Vö. GYÖRI L. János (2015b): Egy kegyes ember a felvilágosodás századában (Szikszai György könyve az ókeresztény mártírokról), In: Györi L. János: *Református identitás és magyar irodalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Kálvin Kiadó. 165–172.

egyház és azok vértanúi között, s végül hogy a mártírtörténetekkel életviteli mintát és erkölcsi normát mutassanak fel üldözött híveik számára.⁷ Ehhez a narrációs mintát Caesareai Euszebiosz egyháztörténete nyújtotta. Az euszebioszi tradíciót követve a reformáció és a pápaság harca az igaz és a hamis egyház küzdelme. Az igaz egyház (*vera Ecclesia*) a kiválasztottak és mártírok közössége Krisztus irányítása alatt, akik türelemmel viselik az üldöztetést az üdvözülés bizonyosságának tudatában.⁸

Csorba Dávid már idézett tanulmányában sorra veszi azokat a műfajokat, amelyekben a mártírológiai téma megjelenhetett,⁹ így egy-egy kiadvány előszavában (pl. Geleji Katona István püspök *Praeconium Evangelicum* című prédikációskötetének *Praefatio dedicatoriá*-jában),¹⁰ prédikáció exemplumaként, ego-dokumentumként, saját élettörténet felmutatásaként vagy egy történeti áttekintés részeként. Sajátos eset a *Kirchenkalender* műfaja,¹¹ de a közkézen forgó egyéb kalendáriumok is tartalmazhattak mártírológiai anyagot. Például egy wittenbergi kiadású Eber-kalendáriumban olvashatjuk:¹² „Duo Monachi, HENRICUS et IOHANNES Bruxellae combusti sunt ob piam et constantem confessionem sincerae doctrinae Euangelij Christi anno 1523.”¹³ A protestáns szerkesztésű kalendárium érdekessége, hogy később katolikus felhasználóhoz (Mogosich Mátyás légrádi pap) került, aki polémikus bejegyzést írt a kalendárium üresen maradt lapszélére: „Non,

⁷ „Invented tradition is taken to mean a set of practices normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of a virtual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies continuity with the past.” HOBBSAWN, Eric (1994): Introduction, In: Hobsbawn, Eric – Ranger, Terence (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, University Press. 2.

⁸ TÓTH (2023), 121.

⁹ CSORBA (2012), 51.

¹⁰ Vö. „Skaricza műve megjelenési formája szerint is úttörő alkotás: ettől kezdve egy évszázadon keresztül a paratextus lesz a reformációtörténeti fejtegetések helye: ajánlások, elő- és utószavak.” CSEPREGI Zoltán (2022): A személyes emlékektől a kanonizált hagyományig. A magyarországi reformáció historiográfiája a kora újkorban, In: Fazekas Csaba – Rada János (szerk.): *Az egyháztörténet-írás története Magyarországon*. Miskolci Egyetem BTK, Miskolc. 33.

¹¹ CSORBA (2012), 44–46.

¹² *Calendarium historicum conscriptum* a Paulo EBERO Kittingensi. Witenbergae iterum et auctius excusum in officina haeredum Georgi Rhav, anno 1551. 242.

¹³ Hasonmása: TANTALICS Béla (2009): *A Bánffy család szellemi hagyatéka*. Lenti, Lenti Honismereti Egyesület, 123.

asine, sed quia vestigia novatorum disce[re] volui, falsem dogma novatorum adolebant.” Azaz magyarul: „Nem, számár, hanem mivel az újítók nyomait, akarom mondani az újítók tanának hamisságát égették el.”¹⁴

Újabb nagy összefoglalások a fentiek után nem születtek a 17. század második felében, így a mártírológiai hagyomány más műfajokban (pl. levél, pamflet) vagy hitvitákban és prédikációkban élt tovább. Prédikáció az a kéziratos mű is, aminek a bemutatására vállalkozom.

De ennek előtte hadd utaljak ennek az 1675-ös prédikációnak két lehetséges párhuzamára (talán mintájára és előzményére), Szöllösi Mihály és Szőnyi Nagy István egy-egy munkájára.¹⁵ Szöllösi Mihály *Sion leánya ártatlan ügyét védő hitnek pajzsa* (Debrecen: Karancsi, 1668) című munkája az ún. Felső-magyarországi hitvita egyik dokumentuma, melynek első fejezete egy magyar nyelvű „Martyrium historicum”, ami Sion leánya (azaz az egyház) keserves panasza, aki mintegy 60 lapon keresztül meséli el a mártíromság végeláthatatlan történetét.¹⁶ Szöllösi előbb a Szentírás néhány jeles tanúságtevőjét veszi sorra. „Köztük kevés a tényleges vértanú, inkább az igazság bajnokairól van szó. Az ószövetségbeli vértanúk sorát Ábel nyitja, majd szó esik Ábrahám állhatatosságáról, Lót tisztaságáról, a bírák helytállásáról.” – írja Győri János.¹⁷ Az Újszövetségre térve Keresztelő János és István protomártír vértanúsága jelenik meg mint Jézus szenvedésének „előzménye és következménye”. Ezt követően Szöllösi „az egyház történetét az egymást követő üldöztetések láncolataként ábrázolja” (a római császárok, majd a pápaság alatt, de utal a Szent Bertalan-éj szörnyűségeire is).¹⁸ A nyugat-európai mártírológiához hasonlóan a

¹⁴ OBORNI Teréz (2009): A [Bánffy] napló bejegyzései, In: Tantalics Béla (2009): *A Bánffy család szellemi hagyatéka*. Lenti, Lenti Honismereti Egyesület. 162.

¹⁵ A korszak egyházi kiadványait bemutatja: JUHÁSZ István (1996): Erdélyi prédikátorok az 1671–1681 közötti évtizedben, In: Juhász István: *Hitvallás és türelem. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből*. Kolozsvár, Református Egyház Misztótfalusi Sajtóközpontja. (Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből. Új sorozat, 2.). 73–80.

¹⁶ GYŐRI L. János (2015a): Apológia és mártírium a kora újkori református gondolkodásban (Szöllösi Mihály elfeledett *Martyrium historicuma* 1666-ból). In: Győri L. János: *Református identitás és magyar irodalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Kálvin Kiadó. 217.

¹⁷ I. m. 220.

¹⁸ I. m. 221.

katolikusok által eretneknek nyilvánított Wiclif, Husz János és Prágai Jeromos nyitja az előreformátoroknak tekintett hittudósok sorát, és a közismert vértanúk mellett egyszerű polgárok, hétköznapi emberek mártíriumát is tárgyalja.

Szőnyi Nagy István *Márttyrok Coronája* (1675) – Szöllösi művéhez hasonlóan – a személyesen átélt szenvedés és üldöztetés dokumentuma, s ugyanahhoz a kora újkori (a John Foxe-tól Jean Crespinig, Crociusig terjedő) hagyományhoz kötődik, mint Szöllösi is. Ahogyan Tóth Zsombor megállapította, „Szőnyi Nagy a mártírban azt a kálvinista teológiai fogalmak szerinti kiválasztottat definiálta, aki nemcsak a felekezeti értelemben felfogott egyházának, hanem egy másik entitásnak, a hazának is tökéletes elkötelezettje.”¹⁹ Ezt fejezi ki a „lelki és testi szabadság” fogalma, amelyet Szőnyi Nagy is használ, s ami a Bocskai-felkelés idejétől a Rákóczi-szabadságharcig követhető nyomon a hazai eszmetörténetben.²⁰

Lássuk a kéziratot prédikációt! Budapesten, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Teleki-levéltárban található. Nem ismeretlen a korszakkutatás előtt, bár ezigideig csak a könyvtörténészek hivatkoztak rá, mivel a lapok üres részeire könyvlistát írt rá egy ismeretlen személy.²¹ Az első oldalon az 1675-ös évszám mellett Nemes István neve olvasható, „Nobilis in Collegio Illustri Enyediense”.²²

Textusa: „Mint a lilium a tövisek közt, olyan az én mátkám a leányok közt” (Énekek éneke 2,2). A prédikáció – mintegy exordiumként – egy olyan mártírkatalógussal indít, amelyet a fenti művekből már ismerhetünk:

„Az Istennek Anyaszentegyháza az ő kezdetitől, az ő fundaltatásától fogva gyakrabban vértnek mezeje volt, ugyanis vértnek mezeje vala akkor, mikor az ártatlan Ábel az ő kegyetlen atyjafiától, a Caintól megöletik (Gen 7,8), akinek ártatlan

¹⁹ TÓTH (2023), 183.

²⁰ A kifejezés gyakori használatára: KÁRMÁN Gábor (2021): A „kassai polgárok válasza” I. Rákóczi György kállói kiáltványára: Egy katolikus politikai pamflet 1644-ből, In: *Lymbus*. 1. 467–490.

²¹ FONT Zsuzsa – HERNER János – KATONA Tünde – KEVEHÁZI Katalin – KISS Éva – KOKAS Károly – LATZKOVITS Miklós – MONOK István – RIDEG László – VARGA András (1985): *Magángyűjtemények a királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben, 1533–1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája*. Szeged, JATE (Könyvtártörténeti füzetek, IV.) 84.

²² Uo.

vére még ma is bosszú állást kiált (Heb 12,24). Vérnek mezeje vala akkor, mikor az Izrael népe az Aegyptomi kemény fogságnak igáját viselvén nagy kegyetlenséggel kényszerítették vala szolgálni. De az mi legnagyobb, mind ő fiú magzatját Pharaó parancsolatjából a folyó vízbe vették vala (Exod 1,22). Vérnek mezeje vala akkor, midőn amaz istentelen Jezabel az Úrnak Prophetáit fegyverrel megölette vala, amelyről keservesen panaszkodik az Illyés Propheta (Reg 19,[10]): Uram, a te Prophetáidat megölték, a te oltárodát elrontották, én maradtam egyedül, és az én lelkemet is halálra keresik.”²³

Ezt követően tér rá az exordium az apostolok Nero császár idejében elszenvedett mártíromságával kezdve a szokásos tíz korszakra bontott egyházüldözésre a római korban:

„Vérnek mezeje vala amaz tíz imperatorok alatt, Nero, Domitianus, Trajanus, Adrianus, Severus, Maximianus, Decius, Valerianus, Diocletianus, Galerius, akik az egész földet vérrel betöltötték vala. Nero olyan parancsolatot adott vala ki s olyan edictumot, valaki magát kereszténnek vallja, mint megesküdt ellenségük feje vétetik. Vérnek mezeje vala akkor, mikor amaz dühösködő Herodes levágotá az Bethlehem-beli gyermekeket (Mat 2,16). Bezzeg sok édes anyák kesergették akkor az ő édes magzatjokat, akkor teljesedett meg, amit megmondott volt az Úr Jeremias által (31): Az Rachel siratván fiait nem akar vigasztalást venni, mivel hogy az ő fiai nem valának. Vérnek mezeje vala akkor, mikor az mi üdvösségünknek Coronája, az Úr Jesus Christus a Sidóktól kegyetlen halállal megölték.”²⁴

Ezek után lép be a szövegbe a személyesen is megélt szenvedés, a magyarországi üldözésekre való utalás:

„De hogy közellyebb szóljak, vérnek mezeje ma az Istennek Anyaszentegyháza a mi édes nemzetünkben, amelyet keserves fülekkel hallunk mindennap. De

²³ MNL Országos Levéltára, Teleki család marosvásárhelyi levéltára. Új rendezés (P 658.) 9. csomó, 2140, 91r.

²⁴ I. m. 91r–v.

jóllehet az Istennek Anyaszentegyháza az ő kezdetitől fogva vérnek mezeje volt, mégis mindazonáltal soha annyira el nem hagyattatott az ő fejétől, hogy teljességgel elnyomattatott volna, jóllehet az ő külső virágzó állapotjában megbántatott, hanem az miképpen a lilium az ártalmas tövisék között is megmarad s felnő, így ez is az sok veszedelmek, az sok üldözések mint annyi ártalmas tövisék között is megmaradott, ut in textu declarat Salamon.”²⁵

Hatásos a „vérnek mezeje vala” anafora, ennek segítségével a Káin által meggyilkolt Ábeltől indítva, a zsidók egyiptomi fogságát és a Jezabel által meggyilkolt próféták történetét felidézve a római császárkor keresztényüldözései, a bethlehemi gyermekgyilkosság vezetnek el Krisztus áldozatához. A „vérnek mezeje” kifejezés bibliai eredetű, a Júdás által visszaadott pénzen vásárolt területet nevezték Akeldamának, azaz vérmezőnek. Közel egy évtized múlva Nagyari József, Apafi fejedelem udvari prédikátora is használja a kifejezést hasonló értelemben, az elszenvedett veszteségek érzékeltetésére:

„Nemzetünkben lévő számtalan sok puszták, sok pusztá fennálló megégett kéményeknek, pusztá templomoknak falai, az kikben most rókák, farkasok laknak, azok errül szomorúan tanúbizonyságot tehetnek. Csak az mi értünkre Tisza és Szamos s Körös-Maros közi majd egészen elpusztul, úgyhogy 30–40 mely földnyire is egy valamire való várost vagy jó falut nem tanál az ember. Vérnek mezejéve és Akeldama tötte Isten szegény nemzetünknek tejjel-mézzel folyó földit. (Csel 1,19) az ki régenten olyan vala, mint Eden, az Isten kertje.”²⁶

A prédikáció szerzője az Igét két részre osztja, majd részenként magyarázza (*partitio, exegesis*). A prédikáció következő – jelölt – része a tudomány, tanúság (*doctrina*), aminek a lényege: Krisztus Anyaszentegyházát üldözői sem tudják elnyomni: „Az Isten Anyaszentegyházának üldözői soha az ő kegyetlenségeket végképpen s az ő kívánságuk szerint ki nem önthetik, vele soha az Isten Anyaszentegyházának üldözői úgy elő nem mehetnek dolgokba, hogy teljességgel elnyomják az Istennek Anyaszentegyházát.” Ezt

²⁵ I. m. 91v.

²⁶ NAGYARI József (2002): *Tábori prédikációi, 1681–1683*. Győri L. János (kiad.), Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó (Csokonai Könyvtár. Források 9.). 111.

különféle okokkal (*rationibus*) erősíti meg. A tanúság hasznai (*usus*) közül hármat használ a szerző: az első hasznot jelzi, de nem nevezi meg, a második a rettentés (*admonitio*), a harmadik a vigasztalás (*consolatio*). Ez utóbbi részben hangsúlyozza a szerző, hogy az igaz egyházat üldözik „sok népek, nemzetségek, királyok, császárok, amelyekhez képest az Istennek Anyaszentegyháza csak kicsin sereg”. Az üldözők számbeli fölényével szemben áll viszont a kiválasztottak csekély száma: „de bár sokan legyenek is, ne kövessük a gonoszokat, jobb mi nekünk kevesen Noéval a Bárkába mennünk, hogy sem sokakkal az özönvízben elvesznünk. Jobb mi nekünk Lóthtal Sodomából kimennünk, hogy sem sokakkal a kénköves tüzes esővel elvesznünk, ne rettenjünk s ne ijedjünk meg azért üldözőink sokaságától.”²⁷

A korszakkutatás régóta hangsúlyozza, hogy a mártírium kérdésével összekapcsolódhat az apokaliptika és a jegyesi misztika. A vizsgált prédikációban ugyan a Jelenések könyve nem jelenik meg, azonban az Énekek Énekéhez kommentárt író Clairveaux-i Bernátra visszamenő jegyesi misztika megfigyelhető. A világi hatalmasságok által üldözött, szorongatásban és keserűségben is kitartó hívek biztatására szolgál a jegyesi misztika édessége, mely ellentétpár (*keserű–édes*) gyakori szervezője a kor puritán szövegeinek.²⁸ Ezekkel rokon „az Énekek Énekéből származó *tövis – liliom* ellentét is, hiszen az ikonográfiában a tövis a szenvedés jelképe, a liliom pedig paradicsomi virág, a tisztaság és a fény szimbóluma s egyúttal Krisztus-szimbólum is. Mindezek a jelentések a mártírium fogalmában találkoznak.”²⁹

Amint említettem, a prédikációt nem tudjuk egy szerzőhöz rendelni, bár ezt a szerzőt mindenképpen Teleki Mihály környezetében lehet keresni. Szöllösi Mihály magyarországi elüldözése után Erdélyben talált menedéket, s itt több munkát is megjelentetett.³⁰ Bár életrajzi adatai hiányosak, Teleki Mihály udvartartási naplójából mindenképpen megállapítható, hogy már 1674. január 8-án Teleki udvarában szolgál,³¹ ahonnan 1675.

²⁷ MNL Országos Levéltára. 95v–96r.

²⁸ GYÖRI L. János (2015c): Mártírium, puritanizmus, retorika (Két XVIII. századi magyar református prédikációs kötet tanulságai), In: GYÖRI L. János: *Református identitás és magyar irodalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Kálvin Kiadó. 183.

²⁹ I. m. 185.

³⁰ JUHÁSZ (1996), 74.

³¹ TELEKI Mihály (2007) *Udvartartási naplója (1673–1681)*. Bevezetővel, jegyzetekkel és mutatóval közléteszi Fehér János, Kolozsvár, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány. 93.

április 15-én távozott. („Vált meg a szolgálattól Szöllösi Mihály udvari prédikátor uram” – ahogyan Teleki feljegyezte.)³² Szőnyi Nagy ugyancsak menekült: a tornai ekléziából üldözik el, a bujdosók táborába áll, s munkáját Wesselényi Pálnak dedikálja.

Még egy kéziratot prédikációtöredékre hívom fel a figyelmet, ami párhuzamba állítható a Teleki-levéltárban található szöveggel: a kéziratot, amit Szentsimoni János másolt le 1674-ben, Luffy Katalin mutatta be.³³ A kolligátum kilenc teljes és három csonka magyar nyelvű egyházi beszédet tartalmaz, amelyek végére a másoló – több esetben – a dátumokat és a helyszínt jegyezte fel, s feltehetően azok nevét rövidítve vagy monogram formájában, akiktől másolta a szövegeket. A második csonka szöveg végén az alábbi szignálás áll: „1674. június 14-én másoltam ezeket a prédikációkat, amelyeket a nagytekintélyű B. M. úr az elmúlt évben mondott el.”³⁴ Luffy Katalin a Sárospatakról Erdélybe menekült Buzinkai Mihállyal azonosította az eddig ismeretlen B. M. személyét, aki egy következő beszédben az elüldöztetett sárospataki református kollégiumot siratja el: „oda Ecsed városa, kibem nem régen az Istennek ígéje praedikáltak vala, de ami legnagyobb, oda amaz hírrel, névvel tündöklő, hazánknak egyik gyámola s legkedvesebb része, a sárospataki Schola, elaludt abban az Evangeliumnak tiszta világa [...] hát én, kit 14 esztendőttől fogva plantalgaték, öntözgeték, ennek kiszáradásán s elpusztulásán ne induljak-é meg?”³⁵

A szövegnek ez a része reflektál tehát közvetlenül a magyarországi protestantizmus üldözésére, azonban más prédikációban is megjelenik az üldöztetés és mártíromság témája – már nemzetközi összefüggésben:

„... voltanak az Persaké, Gotthusoké, Vandalusoké, Longobardusoké, Saracenusoké és Törököké, mellyeknek követője volt Julianus Apostata, de ami legnagyobb s keservesebb, az Anti-Christusnak üldözése, mely eredetet vett post natum Christum 607. esztendőben, amint ezt bőségesen bizonyítják sok keresztény országok,

³² I. m. 178.

³³ A kézirat jelzete: MsR. 1501. Vö. LUFFY Katalin (2010): Gyulafehérvári beszédek 1674-ből, In: Stemler Ágnes – Varga Bernadett (szerk.): *„...mint az gyümölcsös és termett szőlővesszőc...” Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére.* Budapest, OSZK–Balassi Kiadó. 188–193.

³⁴ „Anno Domini 1674. die 14. Junij Transcripsi has Conciones a Clarss. Viro Dno M. B. praecedente anno compositas” (Akadémiai Könyvtár (Kolozsvár) MsR. 1501, 59v).

³⁵ I. m. 67v–68r. Idézi: LUFFY (2010), 192.

Hispania, Olaszország, Anglia, Gallia, Belgium és Németország. Ugyanis mire való amaz híres Galliai persecutio és tövis, melyben az Anti-Christusnak dühösködése miatt 40 esztendőknél elfolyása alatt 300 000 i. e. háromszáz ezer ember holt meg. Továbbá mire való ugyanazon Anti-Christusnak hatalma alatt való persecutio, mely volt Parisban az evangéliumbéli igazságért, mely persecutio miatt az utcák vérrel folytanak, holott többen holtanak meg az igazságért 70 ezernél, sőt ami a legnagyobb, a király avagy herceg ugyan dicsekedett véle, hogy maga személyében az hóhér által sokakat öletett meg. (Dux Albaniae gloriabatur se 18 millia Christianos sua ipsius judiciali sententia occidisse.) Huc pertinet et Belgica persecutio, ubi occubuerunt pro Christianismo homines 18 000, sed de his videantur historiae externae. Második tövisit, mely között vagyon az Christusnak Anyaszentegyháza, mondám az Haeresist, azaz az eretnekséget, melyet ha öszvevetsz amaz első tövissel, úgy mint az persecutióval, sokkal veszedelmesebb tövis ez az utolsó, mert ugyanis amaz a testet szokta megsebesíteni, de ez a lélekre hat be, és a lelket veszti el, mely tövis csak könnyen szaporodik, de mennél könnyebben szaporodik s foganatoskodik, annál veszedelmesebb. Ugyanis ez az ember elméjének megveszettsége, hogy a régiket ámbár azok jók legyenek is, megveti, és az újsághoz, mely ámbár veszedelmes legyen is, ragaszkodik. Ezt a veszedelmes töviset és eretnekséget szülé meg amaz régi és ravasz kigyó (Gen 3,12–14). Ezt pedig az emberek szaporítják naponként, úgy hogy szaporodtak immár, amint közönségesen számláljuk száztizenötre.”³⁶

Ezekben az években a Magyarországról menekült református és evangélikus nemesek Wesselényi vezetésével nagy számban keresik Apafi Mihály fejedelem és Erdély támogatását, s köztük elsősorban Teleki közvetít. Élénk diplomáciai akciók folynak Teleki és a Felső-magyarországi császári hivatalnokok, például a kassai főkapitány vagy a szepesi kamara tiszviselői között, s tervben van az erdélyi haderő bevetése a bujdosók megsegítésére. A tárgyalások során Apafi és Teleki ragaszkodtak a „testi és lelki szabadság” garantálásához, majd amikor Apafi a katolikus Csáky Lászlót küldi Bécsbe követségbe, világossá vált, hogy Apafi a „testi szabadságnak” még kis sérelmeit is orvosoltatni kívánja

³⁶ I. m. 58r.

ugyan, de sokkal súlyosabbnak tartja a „lelki szabadságtalanságok”-at, az iskolák, templomok elvételt, papok elfogatását, kiűzetését.³⁷ A bujdosók előkelő követséget indítottak Apafihoz; az erdélyi református elit gyulafehérvári tanácskozásukon támogatta is a bujdosók ügyét és Wesselényi Pál katonai akciójának tervét – ahogyan Nemes János feljegyezte 1676. szeptember 26-án naplójában: „Végeztük el, kik ott voltunk Fehérvárott igaz reformátusok, hogy meg kell segíteni a magyarokat.”³⁸ A hadjáratot ugyan lefűjták, a vizsgált prédikáció azonban értékes kordokumentuma a Teleki Mihály körül csoportosuló reformátusok teológiai és politikai gondolkodásának.

Források

Akadémiai Könyvtár (Kolozsvár) / Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca. MsR. 1501.
Prédikációk, egyházi beszédek.
MNL Országos Levéltár (Budapest). P 658. Teleki család marosvásárhelyi levéltára. Új rendezés.
9. csomó: Imádságok, prédikációk, 2140. 91–96.

Felhasznált irodalom

Calendarium historicum conscriptum a Paulo EBERO Kittingensi. Witenbergae iterum et auctius excusum in officina haeredum Georgi Rhav, anno 1551.
CSEPREGI Zoltán (2022): A személyes emlékektől a kanonizált hagyományig. A magyarországi reformáció historiográfiája a kora újkorban, In: Fazekas Csaba – Rada János (szerk.): *Az egyháztörténet-írás története Magyarországon*. Miskolci Egyetem BTK, Miskolc. 32–43.
CSORBA Dávid (2012): Kora újkori kálvinista mártírműfajok magyar földön, In: *Studia Litteraria*. 51 (*Protestáns mártírológia a kora újkorban*). 3–4. 37–54.
FONT Zsuzsa – HERNER János – KATONA Tünde – KEVEHÁZI Katalin – KISS Éva – KOKAS Károly – LATZKOVITS Miklós – MONOK István – RIDEG László – VARGA András (1985): *Magángyűjtemények a királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben, 1533–1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája*. Szeged, JATE (Könyvtártörténeti füzetek, IV.).

³⁷ TRÓCSÁNYI Zsolt (1972): *Teleki Mihály. Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 170–171. Vö. EOE. XVI. 199–201.

³⁸ *Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekből*. Balogh Judit (kiad., bev., jegyz.). Barót, Tortoma Könyvkiadó. 2023. 193.

- GYŐRI L. János (2015a): Apológia és mártírium a kora újkori református gondolkodásban (Szöllösi Mihály elfeledett *Martyrium historicuma* 1666-ból), In: Győri L. János: *Református identitás és magyar irodalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, Budapest, Kálvin Kiadó. 213–224.
- (2015b): Egy kegyes ember a felvilágosodás századában (Szikszai György könyve az ókeresztyén mártírokról), In: Győri L. János: *Református identitás és magyar irodalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Kálvin Kiadó. 165–172.
- (2015c): Mártírium, puritanizmus, retorika (Két XVIII. századi magyar református prédikációs kötet tanulságai), In: Győri L. János: *Református identitás és magyar irodalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Kálvin Kiadó. 173–192.
- Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekből*. Balogh Judit (kiad., bev., jegyz.). Barót, Tortoma Könyvkiadó. 2023.
- HOBBSAWN, Eric (1994): Introduction: The Invented Traditions, In: Hobsbawn, Eric – Ranger, Terence (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, University Press. 1–14.
- JUHÁSZ István (1996): Erdélyi prédikátorok az 1671–1681 közötti évtizedben, In: Juhász István: *Hítvallás és türelem. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből*. Kolozsvár, Református Egyház Miszótfalusi Sajtóközpontja. (Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből. Új sorozat, 2.). 73–80.
- KÁRMÁN Gábor (2021): A „kassai polgárok válasza” I. Rákóczi György kállói kiáltványára: Egy katolikus politikai pamflet 1644-ből, In: *Lymbus*. 1. 467–490.
- LUFFY Katalin (2010): Gyulafehérvári beszédek 1674-ből, In: Stemler Ágnes – Varga Bernadett (szerk.): „...mint az gyümölcszös és termett szőlőveszszöc...” *Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére*. Budapest, OSZK–Balassi Kiadó. 188–193.
- NAGYARI József (2002): *Tábori prédikációi, 1681–1683*. Győri L. János (kiad.), Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó (Csokonai Könyvtár. Források 9.).
- OBORNI Teréz (2009): A [Bánffy] napló bejegyzései, In: Tantalics Béla (2009): *A Bánffy család szellemi hagyatéka*. Lenti, Lenti Honismereti Egyesület. 155–168.
- P. VÁSÁRHELYI Judit (2012): Szenci Molnár Albert meg nem valósult Martyrologium-fordítása, In: *Studia Litteraria*. 51 (*Protestáns mártírológia a kora újkorban*). 3–4. 112–123.
- TANTALICS Béla (2009): *A Bánffy család szellemi hagyatéka*. Lenti, Lenti Honismereti Egyesület.
- TELEKI Mihály (2007) *Udvartartási naplója (1673–1681)*. Bevezetővel, jegyzetekkel és mutatóval közléteszi Fehér János. Kolozsvár, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány.
- TÓTH Zsombor (2023): *A hosszú reformáció jegyében. Vallási perzekúció és tanúságtétel a református irodalmi hagyományban a gyászévtizedtől 1800-ig*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet.
- TRÓCSÁNYI Zsolt (1972): *Teleki Mihály. Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.